

TANULMÁNYOK

Róna-Tas András

A székelyek ősi kincse: a rovásírás*

Előadásom a székelyek által megőrzött, ősi magyar rovásírásról fog szólni. A rovásírással az utóbbi időben is sokan foglalkoztak.¹ Én mint nyelvész, a magyar nyelv történetének kutatója fogok a rovásírásról beszélni. A legújabb kutatásaim alapján azt fogom bemutatni, hogy miért rendkívüli történeti értéke a magyarságnak a székelyek által megőrzött rovásírás. Nem fogok tehát beszélni a rovásírás másod- és harmadvirágzásáról a 17. és a 21. században.

Abból fogok kiindulni, hogy rovásírásunknak, mint minden írásnak – és hozzátehetjük, minden nyelvnek – megvan a maga története. Az írások állandóan változnak, és a változásoknak megvannak a maguk törvényei, szabályai. Röviden: minden írás a napi használat következtében egyre több egyedi, helyi változatban jelenik meg, ami egy idő után veszélyeztetni olvashatóságát, érthetőségét. Ilyenkor az írást – rendszerint egy központi helyen, udvarban, kolostorban – megreformálják. A hatalom és az írástudók az írást ismét alkalmassá teszik arra, hogy gondolatok, ismeretek közlésének társadalmi eszközévé váljék. A nyomtatás koráig minden írás, némelyik többször is, megtette ezt az utat, s nem volt ez másként rovásírásunk esetében sem. Helytelen tehát a rovásírást egy egységes és örökké volt rendszernek felfogni. E helyett megkíséreljük rekonstruálni, helyreállítani rovásírásunk változásait, történetének egyes szakaszait.

Előadásom három részből áll:

1. Először megkeresem rovásírásunk helyét a világ többi ősi írása között, majd

2. elemzem az ábécé szerkezetét.

3. Végül előadásom utolsó, nagyobbik részében bemutatom, hogy a legújabb kutatások alapján miként tudjuk rekonstruálni az írás történetét, kialakulásának, változásainak egyes szakaszait. Rámutatok arra, hogy a rovásírásról nem egyszeri állóképet kell alkotnunk, hanem egy, a történetéről szóló mozgóképet kell

<http://dx.doi.org/10.24391/KELETKUT.2017.1.5>

* A Magyar Tudomány Ünnepe sorozatban a Magyar Tudományos Akadémián 2016. november 17-én tartott előadás szerkesztett változata.

¹ A kérdés és irodalmának jó áttekintését ld. Vásáry István, *A magyar rovásírás. A kutatás története és helyzete. Keletkutatás* 1974, 159–171; Sándor Klára, *A székely írás nyomában*. Budapest, 2014.

létrehoznunk. Végül felteszem a kérdést: mikori és milyen magyar nyelvet tükröz, és hol jöhetett létre rovásírásunk legrégebbi, még rekonstruálható rendszere? Az emberiség legjelentősebb és legősibb kincsei közé tartozik az írás. Lehetővé teszi a jelen rögzítését a jövő számára, segíti a hangos szó pontos megőrzését, nélkülözhetetlen a gondolat, a műveltség és a mindennapi élet számára. Az írás történetének forrásánál két szükséglet állt. Az *egyik a mindennapi*, a leltár, az adózás, a törvények rögzítése, a szerződések örökítése, az adományok leírása, a mindennapi élet megannyi igénye, a *másik az ünnepi használat*, a győztes csaták, a hősök, a halottak emlékének megőrzése, a gondolatok imában történő továbbítása az örökkévalóság számára. Hamarosan azután megjelenik maga az örökkévalóság, a kinyilatkoztatás, az írások írása, a *Biblia*, és más népek szent írásai.

Az írás tudománya a világ sokféle és sokszínű írásait többféleképpen csoportosítja. Érdekes ezeket áttekinteni, hogy megkeressük a székelység között fennmaradt rovásírás helyét.

Három szempontot említhetünk. Vizsgálhatjuk az írásokat aszerint, hogy

1. milyen tagoltságban rögzítik a nyelvet, hogy
2. milyen történeti forrásból ered az adott írás, és hogy
3. milyen eszközzel, milyen anyagra írják.

Az első csoportosítás szerint megkülönböztethetünk szó-, szótag- és hangírást, aszerint, hogy az írás a szavakat, szótagokat vagy az egyes hangokat rögzíti. Természetesen e csoportok között sok az átmenet. A szóírás a képirásból alakult, ahogy az írások többsége. Szóírás az egyiptomi hieroglifa és a kínai írás.

Az óegyiptomi hieroglifák szinte olyanok, mint egy képregény. Tömböket látunk. Az első tömb a fáraót jelenti, a második a krokodilt, a harmadik azt, hogy eszi, és a negyedik az egy meghatározottság jelölő. Együtt olvasva: „A fáraót a krokodil megette.”

Ugyancsak a képirásból alakult ki a kínai írás. Egy fa jelét *múnak* kell olvasni, két fa jele *lin* 'erdő, liget'. Három fa jele *szén* 'erdő, sokaság'. Egyik kedvenc jelem, amely egy 'nő'-t jelölő jelből, *nü*, és egy 'férfi'-t jelölő jelből, *zi*, áll, a két jel egyesül és jelentése *hao* 'jó'.

A szótagírásnak is több fajtája van. Vannak írások, ahol az írásjel magában hordja a mássalhangzón kívül az egyik magánhangzót is, de például, ha a mássalhangzó után nem a benne „élő” (inherens) magánhangzó következik, akkor azt jelezni kell. Ilyen a szanszkrit vagy a székely Kőrösi Csoma Sándor által világkinccsé tett tibeti írás. A tibeti iskolások nem ábécét, hanem *ka-kha-ga-ngát* tanulnak.

Végül a hangírások legrégebbi csoportjára az jellemző, hogy csak a mássalhangzókat írják ki, a magánhangzókat nem, azt úgymint mindenki tudja. Eredetileg nem írták ki a magánhangzókat például a sémi írások. A sémi írásoknak nagy családja van. Ebbe a családba tartozik többek között az arab, a héber, a grúz,

a türk, a latin, a görög és az etruszk írás is. Ezek ugyanannak az íráscsaládnak távoli tagjai, ilyen volt eredetileg a mi rovásírásunk is.

Végül vannak régi írások, amelyek törekedtek minden hang rögzítésére, ilyen például az ókori görög vagy a latin írás.

Az íráscsaládok jelentős része egymástól függetlenül jött létre. Ha az írásokat aszerint csoportosítjuk, hogy a világ mely táján születtek, honnan vannak a legrégebb emlékeink, nagyon érdekes módon a folyóvölgyek kerülnek előtérbe. A Nílus völgye Egyiptomban, a Két folyó köze, vagyis Mezopotámia a Közel-Keleten, az Indus völgye Indiában és a Sárga-folyó, a Huang-ho völgye Kínában. Ezekről a vidékekről vannak a legrégebb emlékeink, de a dél-amerikai írások is folyóvölgyekhez kapcsolódnak.

Végül, ha az eszközöket nézzük, vagyis azt, hogy mivel és mire írtak a népek, akkor megkülönböztethetünk vésővel, késsel, agyagba, kőbe, fába mélyített írásokat, stílust, tollat, kalamust, ecsetet használó írásokat. Ha megfigyeljük az írás vonalait, többnyire megállapíthatjuk, hogy milyen eszközzel írták – a betűk, jelek alakja azonnal árulkodik. Eszerint a szempont szerint nézve írásunk a fába rótt írások csoportjába tartozik.

Rögtön feltehetjük a kérdést, egy adott írás mindig megmarad-e eredeti csoportjában? Válaszunk: nem, egy csak mássalhangzót író írás története folyamán átkerülhet a mássalhangzókat és magánhangzókat író írások csoportjába, ilyen az arab, a héber, de ilyen a székely rovásírás is.

Szűkítsük most le látókörünket a rovásírásokra! Rovásírásnak nevezünk eredetétől függetlenül minden fába, kőbe rótt írást.

Eurázsia történetéből több, egymástól független rovásírást ismerünk. Érdekes szétnézni közöttük, azt vizsgálva, van-e valamilyen rokonság vagy történeti kapcsolat a mi rovásírásunk és valamelyik más rovásírás között.

Három ilyen írást fogok bemutatni: az etruszk, az ógermán és a keleti ótörök írást.

Az *etruszk* írást a Kr. e. 700 és Kr. születése után 100 közötti időben használták Itáliában. Története az ógörög íráséval azonos forrásvidékre vezethető vissza. Különösen jelentős a nemrégiben felfedezett *cortonai felirat*, a harmadik leghosszabb etruszk szöveg, amely egy föld adásvételéről szól.

A *germán* rovásírás, a rúnairás használata a Kr. e. 2. században kezdődik és a Kr. u. 1. századig tart, majd elágazik, és Angliában és Skandináviában bukkan fel az 5. század táján. A germán *rúna* szó jelentése 'titok, titkos', az írást csak egy szűk kör használta. Ezért helytelen más rovásírásokat rúnairásnak (pl. angolul *Runic*) nevezni.

A *keleti ótörök* rovásírás első emlékei a mai Mongóliában, az Orhon folyó vidékén fennmaradt feliratok. Közülük is az egyik legrégebb a Tonjukuk miniszter emlékére állított rováskő. Ezek a híres ótörök feliratok az időszámításunk szerinti 8. századból ismeretesek. Valószínű azonban, hogy ez egy helyi változat

1. ábra A 817-es pénz

2. ábra A 817. évi pénzfelirat

udvari írássá emelésével jött létre, s korábbi változatai már a 6. századtól kezdtek megjelenni. Ezeket találjuk meg a nyugati ótörökség, elsősorban a Kazár Birodalom területén. A nyugati ótörökség emlékei közül is kiemelnék egy kazár pénzfeliratot, továbbá a nagyszentmiklósi kincs és a szarvasi tűtartó feliratait.

Biztosan a Kazár Kaganátushoz köthető az a Kr. u. 817-re keltezett pénz, amelynek felirata még megfejtésre vár (ld. 1. és 2. ábra). A nyugat török rovásírás számos más emlékcsoportja közül kiemelném a Balkánon előkerült emlékek mellett a Kárpát-medencében meghonosodott, az Avar Birodalomban² használt rovásírást. Ennek legismertebb emlékei a *nagyszentmiklósi kincs* és a *szarvasi rovásírásos tűtartó feliratai*.³

² Ld. Vásáry István, Runiform Signs on Objects of the Avar Period (6–8 cc. A. D.). *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 25 (1972) 335–347.

³ A két felirat paleográfiai feldolgozását ld. Robert Göbl–András Róna-Tas, *Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szentmiklós*. Wien, 1995.

Láttuk tehát, hogy a mi rovásírásunk közelében számos más rovás- vagy rovásjellegű írás létezett. Sokan gondolták, hogy ezek mind magyar írások, magyarok használták magyar nyelvű szövegek írására. Erre természetesen nem gondolhatunk komolyan. Ezek az írások csak igen messziről, technikájuk miatt látszanak hasonlóknak, közelebről megvizsgálva alapvetően eltérnek.

Ezért hasonlítsunk össze néhány betűt, mondjuk az X alakú jelet az etruszk, a germán, az ótörök és a székely írásban (3. ábra): Látjuk, hogy ezek a betűk alakjuk szerint azonosak, de teljesen más hangot jelölnek, így az etruszkoknál hangértéke /ksz/, a germánoknál /g/, az ótörököknél /d/ és a székely rovásírásban /b/. Most fordítsuk meg a kérdésünket, és vizsgáljuk meg, hogy mondjuk a /t/ hangot milyen jelekkel jelölik az említett rovásírások (4. ábra). Látjuk, hogy a jelek eltérők. Mindebből világosan következik, hogy az írásjelek alak szerint hasonlításra zsákutcába vezet. Az egyes betűalakok hasonlítás helyett az egyetlen járható út az írás rendszerének vizsgálata.

etruszk	germán	ótörök	székely
X	X	X	X
KSZ	G	D	B

3. ábra Azonos alakú betűk

etruszk	germán	ótörök	székely
T	↑	h	Y

4. ábra Azonos hang, különböző betűk

Most hagyjuk el a többi rovásírást, és forduljunk a mi rovásírásunkhoz. Nem is annak betűalakjaihoz, hanem az írás szerkezetéhez.

Ehhez a rovásírás három, nagyjából a 16. században rögzített ábécéjét, a nikolsburgi, a Telegdi János- és a Miskolczi-Csulyák István-féle ábécét vesszük alapul (5. ábra).

•	9	X	↑	∩	∩	+	z	⊗	Λ	≠	⊗	†	1	◊	Λ	⊗	⊗	>	D	∩	∩	
•	A	B	C	CS	NCS	D	E	F	G	GY	H	I	J	K	L	LYM	N	NY	O	P		
•	1	∩	Λ	I	Y	∩	⊗	M	∩	Y												
•	Q	R	S	SZ	T	U	Ü	V	Z	ZS												

5. ábra A rovásírás 16. századi ábécéje

Ez a rovásírás már első nézésre elárulja, hogy ábécéje *egyszerű és összetett* jelekből áll. Csak példaképpen nézzük meg az *encs* jelet, látjuk, hogy az <n> és a <cs> jeléből áll, az <ny> jele jól láthatóan az <n> és a <j> jeléből tevődött össze. Történetileg fontos tanulságot rejt a <gy> jele, amely nem a <g> jeléből, nem is egy <dzs> jelből, amelyre a magyar hang történetileg visszamegy, hanem a <d> jeléből alakult, mutatva, hogy ez a jel nem jöhetett létre az ómagyar kor második fele előtt, amikor /gy/ hangunk végleg kialakult. Másodlagos számos más jel is. Ezek közül kiemelném a <c> és a <zs> hang jelét, ugyanis ezek nem ősi magyar hangok, kialakulásukat és elterjedésüket a magyar nyelvben a 13–14. századra tehetjük. Ezért a /c/ és a /zs/ hangot jelölő betűk sem lehetnek régebbiek a rendszerben, mint a 14. század eleje. Végül megemlíthetjük az /i/ és /j/ hangok, valamint az /u/ és /v/ hangok jeleinek szétválását. Ezeket a hangokat a latinban is hosszú ideig egy-egy jellel írták, szétválásuk a rovásírásban későn, a latinnal párhuzamosan ment végbe.

Sok barokk feliraton látjuk Jézus nevét így: ISVS

Egyes rovásábécékben külön jele van a kemény és a lágy /h/-nak, a német *ich-* és *ach-*Lautnak, ez utóbbi a magyarban például a *technika* szóban fordul elő. Valójában azonban csak egy rovásbetűje volt a /h/ hangnak, a nikolsburgi ábécében előforduló, egymás fölé helyezett két x nem számítható külön betűnek. Ez eredetileg csak egy X jel volt, de több okból is az egymás fölé helyezett két x vált a fő alakká. Ha következetesen végigvisszük a 16. századi rovásábécé megtisztítását a másodlagos elemektől, előttünk áll a rovásábécé 14. század eleji rendszere (6. ábra).

6. ábra 14. századi rovásábécé

Ez az ábécé majdnem teljesen alkalmas volt a 14. századi magyar hangrendszer rögzítésére. Egy alapvető hiányossága van, a hosszú és a rövid magyar magánhangzóknek nincsenek külön-külön jelei, pedig a magyar nyelv már ekkor különbséget tett például a *kar* és a *kár*, a *ver* és a *vér*, a *kor* és a *kór* szavak magánhangzói között.

Nézzük meg akkor a 14. századi rovásábécét. Látjuk, hogy csak egyfajta, hosszú magánhangzót jelölő jelei vannak.

Mielőtt rovásírásunk magánhangzó jeleit megvizsgálnánk, tennünk kell egy rövid kirándulást a honfoglalás előtti évtizedek Balkán régiójába.

Ebben a régióban két görög eredetű írás jelent meg, az egyik a *glagolita*, a másik az *ócirill*. Mindkettő a 9. századból származik, és a bizánci ortodox egyház térítésének eszköze volt a szlávok között. A glagolita ábécé születését 870 utánra, míg az ócirill ábécé létrejöttét 893 utánra szokás tenni, vagyis mindkét írás a honfoglalás korában keletkezett. A két írás külsejében, alakjában igen eltérő, mégis végső fokon egy közös írásra, az ún. óbalkáni írásra mennek vissza, amely a korabeli görög írás helyi változatán alapult.

Sokan kísérelték meg a rovásábécé egyes jeleit a glagolita, illetve a cirill írás egyes jeleire visszavezetni. Nem gondoltak azonban arra, hogy mindkét írás a görög írás egy, a Balkánon használt változatából alakult ki Metód és szerzetestársai működésének eredményeképpen. Erről az óbalkáni ábécéről írásos forrás is megemlékezik. A feketeruhás szerzetes, Hrabar, a Bátor, 921 előtt könyvet írt a szlávok írásáról (*О писмьныхъ*), és ebben megemlíti, hogy a szláv írás létrehozása előtt a Balkánon „vonásokkal és rovásokkal” (*чрѣтamu u рѣзамu*) írtak.⁴

Ha most visszatérünk rovásírásunk magánhangzó jeleire, azt látjuk, hogy a fő magánhangzók jelei, az <a>, az <e>, az <i>, az <o>, és az <u> jelei az óbalkáni alakokon keresztül a görög ábécére vezethetők vissza (7. ábra).

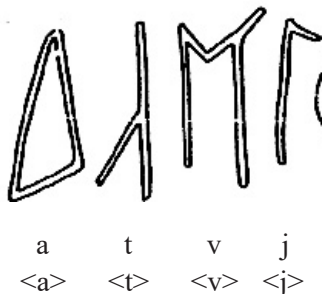
• /a/ 4	← ÓBALKÁNI <a>	(→ ÓCIRILL А)	← ÓGÖRÖG <i>alfa</i> Α
• /e/ ǰ	← ÓBALKÁNI <e>	(→ GLAGOLITA Э)	← ÓGÖRÖG <i>epsilon</i> ε
• /i/ †	← ÓBALKÁNI <i>	(→ ÓCIRILL И)	← ÓGÖRÖG <i>iota</i> ι
• /o/ Ɔ	← ÓBALKÁNI <o>	(→ GLAGOLITA О)	← ÓGÖRÖG <i>omikron</i> Ο
• /u/ M	← ÓBALKÁNI <u>	(ÓCIRILI У)	← ÓGÖRÖG <i>üpszilon</i> Υ

7. ábra A magánhangzó jelek eredete

Mi következik ebből? Abban az írástípusban, amelyhez rovásírásunk tartozik, eredetileg nem írták ki a magánhangzókat. Pontosabban szólva nem írták ki a rövid magánhangzókat, hosszú magánhangzók pedig nem voltak. Mikor azonban az írást olyan nyelvre kezdték alkalmazni, ahol a rövid és a hosszú magánhangzónak jelentés-megkülönböztető szerepe volt – először a hosszú magánhangzók jelölésére – jeleket kellett kölcsönözni. A rövid magánhangzókat még

⁴ Hrabar munkájáról és a szláv írásbeliség kezdeteiről kitűnő magyar összefoglalás: H. Tóth Imre, *Konstantin-Cirill és Metód élete és működése*. Budapest, 1981.

egy ideig nem írták ki. Valóban, a székelyföldi nyelvemlékeinkben számos esetben ezt a megoldást találjuk. Ilyen például egyik legrégebbi emlékünknék, a 14. század elejéről származó homorodkarácsonyfalvai feliratnak⁵ az utolsó szava:

Latin betűkkel és jobbról balra olvasva JVTÁ, mai magyar irodalmi nyelven: JaViTÁ, de a korabeli székely nyelvjárásban JoViTá, vagyis *jovitá* 'újjáépítette, renoválta'. Előtte nevek állnak, azoknak a mestereknek a nevei, akik a 14. század elején a régi román stílusú templomot korai gót stílusban átépítették. A követ később felhasználták az 1496-os újabb renoválásakor épült torony falazásához. Ide került, éppen fejjel lefelé, egy résablak szemöldökgerendájaként a falba. Ez a homoródkarácsonyfalvai felirat azt is mutatja, hogy a rövid magánhangzókat még nem írták ki, a hosszú magánhangzókat azonban igen.

Van még egy bizonyíték arra, hogy rovásírásunk a honfoglalás idején, éspe dig dél felől gazdagodott.

A mássalhangzók között az /f/ hang jelének eredete régóta vizsgálat tárgya. A kutatók között az alapkérdésben egyezés van, ez az ógörög *théta* jele: θ (8. ábra). Ennek a *théta* betűnek az olvasata a 9. században a Balkánon már /f/ volt, s így a szláv *Fedor* név nem más, mint a görög *Theodor(os)* óegyházi szlávba átkerült változata, ahogy a *Foma* a görög *Thomas*ból származik. A Krímben található *Feodoszija* város régi görög neve *Theodosija* volt. Ez az <f> betű is abból az óbalkáni ábécéből került a mi rovásírásunkba, ahonnan a magánhangzók jeleit átvettük.

• /f/ ◀ ÓBALKÁNI <f> ◀ <th> ◀ GÖRÖG théta ◀

8. ábra Az f betűjelének eredete

Az előbb említett vizsgálatok eredményeiből az a kép bontakozik ki, hogy rovásírásunk elemzése a magyar nyelv 10. századi múltjába vezet vissza. Rovásírásunk tisztán tükrözi a magyar nyelv egy igen korai, ómagyar állapotát. A hosszú magánhangzók és az /f/ jele ekkor kerülhettek az ábécébe.

⁵ A feliratról ld. Sándor, *i. m.*, 177–180.

Mint ezt a bevezetőben említettem, az írások történetében van egy kor, amikor az írást bizonyos értelemben szentesítik, kanonizálják, egy írásreformot jóváhagynak, bevezetik, elterjesztik. Joggal felmerülhet a kérdés, hogy a rovásírás 10. századi rendszere hol alakult ki? Olyan helynek kellett lennie, amely politikai központ, udvar volt, de amely szoros kapcsolatban állt a kor írástudóival, papjaival, templomaival, kolostoraival, ahol jelen volt a két csoport, az udvar és a klérus együttműködése.

Számos közvetett adat támasztja alá, hogy a rovásírás annak az erdélyi Gyulának az udvarában kristályosodhatott ki, akinek lányát, Saroltot, Géza fejedelem feleségül vette, s aki Szent István anyja lett.

Gondoljunk egy pillanatig bele a Kárpát-medence történetébe a 970-es években. A kalandozások lezárulása után nagy versenyfutás indult meg Magyarország meghódításaért. Nyugatról XII. János pápa és I. Ottó császár, illetve a passauai püspök és a salzburgi érsek küzdenek a saját befolyásukért a magyarok felett. Délen Bizánc és a bulgárok igyekeznek észak felé terjeszkedni. Ebben a helyzetben Géza nem külföldön, hanem Erdélyben keres szövetségest, a gyulák segítségét hívja. A szövetséget házasság pecsételi meg.

Gyuláról, akinek a neve eredetileg cím volt, tudjuk, hogy 953 körül Bizáncban járt, ott megkeresztelkedett, és hogy udvarában tevékenykedett egy Hierotheosz nevű szerzetes, akit Konstantinápolyból 955-ben püspöki ranggal ruháztak fel, ő volt „Turkia” püspöke.⁶ Egy 1940-ben publikált pecsét a *Theophylactos Turkia püspöke* feliratot viseli. Egykori tulajdonosa talán Hierotheos utóda volt.⁷ A gyulák udvarában tehát kialakulóban volt egy hatalmi és kulturális központ.

2011-ben fedezték fel és kezdték meg az ásatásokat, amelyek napvilágra hozták a gyulák 10. századi templomának alapjait Gyulafehérváron. Azt is írásos források mondják el, hogy Gyula fejedelem és népe számára készültek volna saját nyelvükön írott szent könyvek, de ezt „az istentelen hitű latinok Rómából felkerekedvén könyveikkel és írásaikkal” megelőzvéen lehetetlenné tették – így egy 12. századi ortodox irat.⁸ Tudjuk, hogy az erdélyi gyulák története mintegy fél évszázadig tartott. 1003-ban Szent István legyőzte a gyulákat. Bár a gyulák birodalma megszűnt, nem így az udvarukban kialakult írás. Az írás megmaradt, megőrizték a székelyek.

Ezzel természetesen csak rovásírásunk legrégebbi, még egészében rekonstruálható ábécéjét mutattuk be. Fel kell tennünk azonban a kérdést, hogy milyen előzményekre vezethető vissza ez az erdélyi, 10. századi rendszer?

⁶ Julius Moravesik, *The Role of the Byzantine Church in Medieval Hungary*. *The American Slavic and East European Review* 6 (1947) 134–151, reprint in: Gyula Moravesik, *Studia Byzantina*. Budapest, 1967, 326–340.

⁷ Moravcsik, *i. m.*, 329.

⁸ Idézi Fehér Géza 1950-ben megjelent munkájában – *Archeologiai Értesítő* (1950) 45. – található facsimile alapján: Bóna István, *Magyar–szláv korszak (895–1162)*. In: *Erdély rövid története*. Főszerk. Köpeczi Béla. Budapest, 1989, 111.

Ennek a 10. századi magyar állapotnak (ld. 9. ábra) a forrása a nyugati ötörök írások között keresendő, egy olyan írásrendszerben, amelynek ma már több mint száz emlékét ismerjük,⁹ és amelynek kutatása új eredményeket ígér.

Milyen bizonyítékaink vannak amellett, hogy rovásírásunk távolabbi eredetét, honfoglaláskor előtti állapotát a nyugati török rovásírások között kell keresnünk? A kulcsot ismét a magyar nyelv kínálja. Két szavunk függ közvetlenül össze az írással, az *ír* és a *betű* szavunk. *Ír* igénket a korábbi kutatás is török eredetűnek tartotta, a legújabb vizsgálatok ezt megerősítették. A szó eredeti jelentése a törökben 'fába róni'. A szó 'bevágni' jelentését még őrzi *irdal* (pl. halat), 'apró rovátkákat vág a hal oldalába' jelentésű szavunk. Hasonló története van az angol *write* 'írni' szónak, amely a német *reissen*, *ritzen* 'róni' szóval közös germán töre megy vissza, s a germán-angol rovásírás nyelvi emléke. Ehhez a körhöz tartozik *könyv* és *szám* szavunk is. Ezek nyelvészeti elemzésébe most nem merülnek el, mindkettőről bőven írtam a magyar nyelv török elemeiről 2011-ben megjelent könyvünkben.¹⁰

Előadásom végére érve nem hagyhatok említés nélkül négy, ma nem tárgyalt emléket. A *Homokmég-Halom mellett talált tegez* jeleit még jóval publikálásuk előtt vizsgáltuk meg Dienes Istvánnal, s megállapítottuk, hogy ez a lelet nem köthető a székelység között fennmaradt rovásábécééhez. Ettől függetlenül, vagy éppen ezért, különös figyelmet érdemel.¹¹ Más a helyzet az *alsóbüi fűvóka* jeleivel, amelyet többek között Magyar Kálmán¹² és Gömöri János¹³ munkásságából ismerhetünk. A feliratok körüli vita még nem csendesedett le, ma már én is igen figyelemreméltónak tartom a leletet, értelmezése, elhelyezése a jövő feladata, de biztos, hogy ma már nem kerülhető meg.

Végül meg kell említenem két teljesen új leletet Ukrajnából. Előadásom készítése közben kaptam a hírt, majd a fényképet két Ukrajnában előkerült és még publikálatlan feliratról. Az egyik Poltavától délkelet-keletre kb. 200 kilométerre, egy *Orszicia* nevű falucska mellett a Szula folyóból került elő néhány

⁹ Edward Tryjarski, Die runenartigen Schriften Südosteuropas. In: *Runen, Tamgas und Graffiti aus Asien und Osteuropa*. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, 19.) Hrg. von Klaus Röhrborn–Wolfgang Veenker. Wiesbaden, 1985, 1–15, 164; Uő, *Runes and Runelike Scripts of Eurasian Area 2–3*. *Archivum Ottomanicum* 21 (2003) 5–90; 22 (2004) 170–212; Igor' Leonidovič Kyzlasov, *Runičeskie pis'mennosti evrazijskih stepej*. Moskva, 1994, 325.

¹⁰ András Róna-Tas–Árpád Berta–László Károly, *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian*. Wiesbaden, 2011, *betű*: 122–125, *ír*: 459–464, *könyv*: 590–593, *szám*: 762–766.

¹¹ Dienes István, A Kalocsa környéki rovásleletről. In: *Rovásírás a Kárpát-medencében*. Szerk. Sándor Klára. Szeged, 1992, 31–40. A leletről legutóbb: Sándor, *i. m.*, 98–103.

¹² Magyar Kálmán, A Bodrog-alsóbüi nemzeti régészeti központ régészeti kutatása (1979–1999). *Somogyi Múzeumok Közleményei* 14 (2000) 117–163.

¹³ Gömöri János, Az avar kori és X–XI. századi vaskohászat régészeti emlékei Somogy megyében. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 14 (2000) 163–218.

9. ábra A rovásírás 10. századi ábécéje

éve. A lelet magántulajdonban van és még publikálatlan.¹⁴ A másik Donyecktól Északra, mintegy 80 kilométerre egy *Bahmut*, korábban Artamovszk nevű helység közelében szántás közben került elő a múlt évben. A két leletről egyelőre csak annyit mondhatok, hogy feldolgozásuk folyamatban van, szakemberek vizsgálják, hogy nem hamisítvánnyal van-e dolgunk. E két leletet azért említtem meg, mert azt mutatják, előbb-utóbb a kezünkben lesz az az emlékanyag, amelyben azután elhelyezhetjük rovásírásunk honfoglalás előtti rendszerét.

Utazásunk végére értünk. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a rovásírás az emberiség által létrehozott írások egyik értékes tagja. A magyarság ősi kincse, amelyet a székelyek őriztek meg. Kialakulásának ma már több állomását rekonstruálni tudjuk, beszélhetünk a honfoglaláskor előtti, nyugati ótörök elemeket mutató fázisról. Ezt követte a honfoglalás után, Erdélyben, talán a gyulák udvarában létrejött ómagyar rovásírás korszaka. Ez alakult tovább a Székelyföldön, erről számol be a 13. század végi Kézai krónikája, majd megjelennek Székelyföldön rovásírásunk legkorábbi emlékei, egyelőre a 14. század elejéről.

Egyértelműen elkülöníthető tehát rovásírásunk történetében egy 10. századi, egy 14. századi és egy 16. századi rendszer. Ezt követi az írás 17. századtól kezdődő másod- és a 21. században megújuló harmadvirágzása. Nyelvtörténeti szempontból megállapíthatjuk, hogy a rovásírás a magyar nyelv egyik legrégebbi és legértékesebb nyelvméleke.

Az írás felbukkanásának és fennmaradásának óriási jelentősége van a magyar kultúra, a magyar hagyományok szempontjából is. Nemcsak nyelvünk állapotát rögzítette egyedülálló módon, hanem a magyar alkotók öntudatát is mutatja. A 14. század elején az építőmester, az építőművész már nevével jelzi alkotását, szellemi tulajdonát. Ezzel indul a magyar művelődéstörténet egy teljesen új szakasza.

¹⁴ E helyütt is szeretnék köszönetet mondani a leletek feldolgozójának, hogy hozzájárult ahhoz, hogy előadásomban a feliratokat megemlítssem. Ugyanakkor érthető, hogy az érintettek további részletek vagy képek közzétételéhez nem járultak hozzá.

The old treasure of the Sekler, the runiform script

András RÓNA-TAS

The Hungarian-Sekler living in Transylvania (Erdély) preserved an old Runiform or Carved Script. The lecture, given at the Hungarian Academy of Sciences on the 17th of November, 2016, deals with the history and the linguistic aspects of the script. After placing the script into the history of other writing systems, the author claims that the Sekler script has no genetic contacts with any of the great Runiform scripts of Eurasia, the Etruscan, the German and the East Old Turkic. In a second step, the author reconstructs the alphabet of the script as it was used in the 16th century. He points to the fact, that this alphabet had a few signs which are clearly secondary. After removing these secondary signs, the alphabet shows its form prevalent in the 14th century. This alphabet used letters denoting long vowels, while the short ones were not recorded as a rule. Letters denoting vowels, and the sign denoting /f/ were borrowed from an Old Balkan alphabet of provincial Greek origin. This Old Balkan alphabet served also as a base for forming the Glagolite and the Cyrillic alphabets, and this script was mentioned by Hrabar, 'the monk with the black robe'. If we eliminate the letters which represent Hungarian phonemes evolved only in the 12–13th centuries, we get the alphabet of the 10th century. This alphabet is the result of a reform, which may have taken place at the court of Gyula, the prince of South Transylvania. Gyula the eldest was baptised in Constantinople around 953 AD, and a priest at his court, Hierotheos, was presented with the title Episcopo of Turkia in 955. The excavations begun in 2001 at Gyulafehérvár (South Transylvania) brought to light the episcopal Church of the Gyulas. The alphabet of the Carved Script in the 10th century may have had even earlier connections with the West Old Turkic script with about 100 small monuments in East Europe. The Hungarian basic vocabulary of 'writing' (*ír* 'to write', *betű* 'letter', *könyv* 'book', and perhaps *szám* 'number') are of West Old Turkic origin.